

H. Haagenjoer

ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ

[ΣΚΙΑΓΡΑΦΙΑ]

ΕΝ ἄκρῳ συγκινήσει καὶ τὴν καρδίαν συντετριμμένως λαμβάνω τὸν κάλαμον ἵνα χαράξω ὀλίγας γραμμὰς ἐπὶ τῷ θανάτῳ καὶ τῇ μνήμῃ ἐξόχου διδασκάλου καὶ προσφιλεστάτου μοι καὶ σεβαστοῦ συναδέλφου. Εἶνε δυσαναπλήρωτον τὸ κενὸν ὅπερ ὁ θάνατος τοῦ Πέτρου Παπαρρηγοπούλου καταλείπει καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς νομικῇ ἐπιστήμῃ, ἀπερίγραπτος δὲ καὶ ἄληκτος ἡ ὀδύνη τῶν τιμηθέντων διὰ τῆς φιλικῆς του καὶ τῶν στερηθέντων αὐτοῦ. Ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως τοῦ 1821· ὁ πατὴρ του ἀνέκων εἰς τὴν τάξιν τῶν προϋχόντων Ἑλλήνων ἔπεσε θύμα ἐκ τῶν πρώτων ἅμα τῇ ἐκρήξει αὐτῆς ἀπαγχονιθεὶς. Ἡ μήτηρ του κατέφυγεν εἰς Ὀδησσὸν καὶ ἐκεῖ ὁ Πέτρος Παπαρρηγόπουλος ἐξέμαθε τὰ πρῶτα γράμματα, μετὰ τὴν ἐπανάστασιν δὲ ἤλθεν εἰς Αἴγινα καὶ ἐν τῷ κεντρικῷ σχολείῳ συνεπλήρωσε τὰς σπουδὰς του. Κατὰ τὸ 1834 μετέβη εἰς Γερμανίαν καὶ ἐν τοῖς Πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου καὶ Ἐιδελβέργης μέχρι τοῦ 1839 ἐσπούδασε τὰ νομικά, ἠτύχησε δὲ τότε νὰ ἀκούσῃ ἐν ἄλλοις διασήμεσι νομοδιδασκάλοις καὶ τὸν Thibaut. Ἐπανακάμψας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐν ἔτει 1839 διωρίσθη δικηγόρος ἐν Ἀθήναις, ἐν ἔτει 1841 ὑφηγητὴς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ ἅμα δὲ καὶ πρωτοδίκης. Ἐντὸς τοῦ ἔτους 1841 προήχθη ὡς ἐφέτης ἐν Ναυπλίῳ νεώτατος πρὸ τῆς συμπληρώσεως τοῦ 25 ἔτους τῆς ἡλικίας του, μετετέθη δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὡς πρόεδρος τῶν ἐν Σύρῳ Πρωτοδικῶν (διατηρῶν τὸν βαθμὸν τοῦ Ἐφέτου) ἵνα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ βελτιωθῇ ἡ κατὰ τὸν νομὸν Κυκλάδων δικαιοσύνη.

Μετὰ τὴν 3 Ἰουλίου 1843 ἐκλήθη εἰς τὴν προεδρείαν τοῦ Πρωτοδικείου τῆς πρωτεύουστος παραμείνας ἐν τῇ θέσει ταύτῃ μέχρι

τοῦ περιβοήτου τρίτου ψηφίσματος τῆς Ἐθνικῆς συνελεύσεως, ὅτε ἀπελύθη ὡς ἑτερόχθων ἀναγνωρισθέντων ὁμοῦ τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ προτερημάτων διωρίσθη τακτικὸς καθηγητὴς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου. Τρία ἔτη κατόπιν, ἤτοι ἐν ἔτει 1847 ἐγένετο ἀρεοπαγίτης, ἐν ἔτει δὲ 1858 εἰσαγγελεὺς τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐφετιῶν, παρὰιτηθεὶς τῆς τελευταίας ταύτης θέσεως τῷ 1861, ἐπίδοθεὶς εἰς τὴν ἐξάσκησιν τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος καὶ διδάσκων ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ μέχρι τοῦ θανάτου του. Ἐν ἔτει 1848 διωρίσθη μέλος τῆς ἐπιτροπείας πρὸς σύνταξιν τοῦ νομοσχεδίου περὶ Ἀστικοῦ Κώδικος καὶ εἰργάσθη πρὸς κατάρτισιν αὐτοῦ. Ἐν τῇ δικαστικῇ ὑπηρεσίᾳ διέπρεψε καὶ τὰς ὑψηλὰς θέσεις ἃς κατέλαβε μεγάλως ἐτίμησεν, ἀλλὰ ὡς καθηγητὴς τοῦ Δικαίου καὶ ὡς συγγραφεὺς πρὸ πάντων κατώρθωσε διὰ τῶν σπανίων αὐτοῦ πλεονεκτημάτων νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν μεγάλων ἱεροφαντῶν καὶ τῶν δαδούχων τῆς νομικῆς ἐπιστήμης. Ἀπὸ τοῦ 1830 ἀκόμη, ὅτε μόλις ἦγε τὸ 22 ἔτος τῆς ἡλικίας του, ἐπέδειξε τῆς γονίμου διανοίας του τὰ προτερήματα, διότι ἐδημοσίευσεν πραγματείαν «περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῶν τυχηρῶν εἰς τὰ συναλλάγματα».

Εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο δεκίμιον, ὡς πρῶτος καρπὸς ὃν συνεισηνεγκεν εἰς τὴν πτωχὴν τῆς Ἑλλάδος ἐπιστήμην, πυκνὰ ἐπηκολούθησαν ἕτερα· τῇ συνεργασίᾳ τοῦ καθηγητοῦ Ἑρτσωγ ἐν ἔτει 1840 μετέφρασε τὸ 44ον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰέθωνος, περὶ τῆς παρακμῆς καὶ πτώσεως τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους, μετὰ σημειώσεων ἐν ἔτει 1845 — 46 ἐδημοσίευσεν τὸν εἰσαγωγικὸν του λόγον ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ περὶ τῆς σπουδῆς τῆς ἱστορίας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου ἐν ἔτει 1848 ἱστορικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου τῶν Ῥωμαίων, ἐν ἣ κυρίως διαφαίνεται ἡ διάπλασις τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος, καὶ προαγγέλλεται ὁ κατόπιν ἔξοχος ἐρμηνεὺς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου, ὃπερ εἶνε ἡ βᾶσις τῆς νομικῆς ἐπιστήμης. Καὶ ὄντως κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διδασκαλίας αὐτοῦ ἐξέδοτο σειράν 8 τόμων συμπεριλαμβανόντων ὀλόκληρον τὸ σύστημα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου, γενικὰς ἀρχάς, πραγματικόν, ἐνοχικόν, οἰκογενειακὸν καὶ κληρονομικὸν δίκαιον. Ἐν αὐτοῖς θεωρητικῶς καὶ δογματικῶς ἐξετάζονται πάντες οἱ πολυδαίδαλοι κλάδοι τοῦ ἀστικοῦ δικαίου. Ὅταν ἀναλογισθῇ τις τοὺς κόπους, τὰς ἀγρυπνίας, εἰς ἃς ὑπεβλήθη ὁ ἔξοχος ἀνὴρ ὅπως προικίσῃ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην διὰ τοῦ ὀκτατόμου συγγράμματός του, ὅταν λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰργάζετο ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν ἐν Ἑλλάδι εἰς τὰ σπάργανα εὐρίσκετο ἔτι ἡ ἐπιστήμη τῶν νό-

μων, οὐ μόνον ὀφείλει νὰ θαυμάσῃ αὐτὸν ἐπὶ τῇ λαμπρᾷ ἐπιτυχίᾳ ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποκαλυφθῇ μετὰ σεβασμοῦ ἐπὶ τῷ ὀνόματι του ὡς ἐθνικοῦ εὐεργέτου. Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ πολυτίμου συγγράμματος πᾶσα γωνία ἐλληνικῆς γῆς δύναται νὰ μαρτυρήσῃ, διότι μετὰ τῶν ἔργων καὶ ἐτέρων δύο ἢ τριῶν ἡμῶν νομοδικασκάλων καὶ τὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου χρησιμεύει ὡς πυξὶς σήμερον πάντων τῶν περὶ τὰ νομικὰ ἀσχολουμένων· οὐ μόνον δ' ἐν Ἑλλάδι ἀλλὰ καὶ ἐν Ἑσπερία ἐξετιμῆθησαν τὰ ἔργα αὐτοῦ Ὁ Ζαχαρίας Λίγγενθαλ καὶ ἄλλοι συχνάκις ἐπικαλοῦνται αὐτὸν ἐν τοῖς ἔργοις των, ὁ δὲ Windscheid περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο αὐτοῦ καὶ τῆς φιλίας του.

Ἄλλ' ὁ Παπαρρηγόπουλος ἀποπερατώσας τὸ σύγγραμμά του δὲν ἔπαυσε παρακολουθῶν ταῖς προόδους τῆς ἐπιστήμης. Βρίθουσι τὰ παρ' ἡμῖν περιοδικὰ διατριβῶν ἐπὶ παντοίων ζητημάτων, πρῶτος δὲ αὐτός, ὅταν ἐν Γερμανίᾳ ἐν ἔτει 1887 ἐδιδάχθη νεωτέρα ἐρμηνεῖα τῶν ῥωμαϊκῶν νόμων περὶ τῆς σιωπηρᾶς ἀναμισθώσεως τῶν ἀκινήτων ἀστικῶν κτημάτων, ἔσπευτε νὰ καταστήσῃ αὐτὴν γνωστὴν καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ διὰ μακρᾶς μελέτης ἀνέπτυξε καὶ ὑπεστήριξεν. Ἦτο καταπληκτικὴ καὶ παροιμιώδης ἡ ἀτρυτος αὐτοῦ ἐπιμέλεια καὶ θαυμασία ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτοῦ δύναμις. Ἐν τούτοις οὐ μόνον ὡς συγγραφεὺς καὶ ὡς νομοδιδάσκων ἐν περιφανεῖ εὐρίσκετο θέτει, ἀλλὰ καὶ ὡς δικηγόρος κατεῖχε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τὰ σκῆπτρα· ἦτο εἶδος μαντείου πρὸς ὃ κατέφευγον πάντες πρὸς λύσιν τῶν παρουσιαζομένων νομικῶν ζητημάτων.

Ὡς δικαστικὸς ῥήτωρ εἶχε τοιαύτην περὶ τὸ λέγειν χάριν, τοιαύτην περὶ τὴν φράσιν κομψότητα καὶ εὐγένειαν, ὥστε ἦτο ἀπόλαυσις ὁ λόγος του. Τὸ ὄπλον τῆς εἰρωνείας εἶχε δοθῆ ἐκ φύσεως τέλειον ἐν τῇ ἐξουσίᾳ του· ὁσάκις ἤθιλε μεταχειρισθῆ αὐτὸ τὸ ἐχειρίζετο θαυμασίως. Ὡς ἄνθρωπος κοινωνικὸς τύπος ἀγαθότητος καὶ εὐγενείας ὑπῆρξεν· ὅσοι δ' ἔσχον τὴν εὐτυχίαν νὰ τιμηθῶσι διὰ τῆς σχέσεώς του ἐδοκίμασαν τὴν τέρψιν αὐτῆς· πεπρωκισμένοι διὰ λεπτοτάτου πνεύματος καὶ περισσῆς χάριτος καὶ προσηθείας γλυκεῖαν ἀπόλαυσιν καθίστα τὴν συναναστροφὴν του. Κατὰ τὴν Γραφὴν ὅμως «πᾶσα σὰρξ ὡς ἱμάτιον παλαιούται.» Πολύπονος βίος προσέβαλε τὴν ὑγείαν του, ἐδεινώθη δὲ τελευταῖον ἡ θέσις του· ἀλλὰ μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς τῆς ζωῆς του ἐτήρησε πλήρεις τὰς χάριτας τοῦ πνεύματός του. Ὄταν τὸ πρῶτ' ἡμέρας τοῦ θανάτου του ἐπεσκέφθη αὐτὸν ὁ ἰατρός του, ὁ Παπαρρηγόπουλος στρέψας τὸ βλέμμα του «δὲν σοὶ φαίνεται παράδοξον, ἰατρέ, εἶπεν, ὅτι μὲ εὐρίσκεις ἀκόμη ζῶντα;

μετὰ πέντε ὅμως λεπτά φεύγω, σᾶς ἀποχαιρετῶ. » Μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν, ἡ εὐγνωμοσύνη ὅμως τῶν ἐπερχομένων ἀγήρω θὰ διατηρήσῃ τὴν μνήμην τοῦ ὀνόματός του καὶ ἡ δόξα στέφανον θὰ πλέξῃ ἐπὶ τοῦ τάφου του.

Ἐν Ἀθήναις, τῆ 28 Φεβρουαρίου 1891

ΑΝΤ. ΜΟΜΦΕΡΡΑΤΟΣ.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΕΙΣ ΦΙΛΟΝ...

Θαῤῥεῖς πῶς σ' ἔλησμόνησα καὶ μνημοφάγος λήθη
 Τὴν προσφιλῆ εἰκόνα σου μακρὰν μου ἐξορίζει.
 Ἄ, ὄχι· εἰς τὰ σταθερά, τὰ φιλικὰ μου στήθη,
 Ὡς ἐπὶ γάστρας ὁ ἀνθός, ἡ μνήμη σου ἀνθίζει.
 Ναός εἶν' ἡ καρδία μου, θεός της ἡ φιλία
 Κ' ἰερεῖά της ἄφθιτος ἡ μνήμη ἡ ἅγια.
 Μέχρι θανάτου ἀγαπῶ καὶ πέραν, πέραν ἔτι·
 Εἶναι ὀλίγα τῆς ζωῆς, εὐάριθμα τὰ ἔτη. . . .

Τὸν ἑαυτὸν του, πίστευσε, ὁ λησμονῶν ἀρνεῖται·
 Ἡ ἀληθὴς μας ὕπαρξις ἐπὶ τῆς μνήμης κεῖται·
 Καὶ εἶναι προκαταβολὴ τοῦ μνήματος ἡ λήθη. . .
 Ἄ, ἡ καρδία μου ποτὲ ἀγνώμων δὲν ἐκλήθη.
 Δὲν λησμονεῖ εἰς τὸ παρὸν ποτὲ τὸ παρελθόν της·
 Οὔτε εἰς δεύτερον βωμὸν τὸν παλαιὸν θεὸν της·
 Τηρῶ τὴν ἀνθοδέσμην μου καὶ μαραμμένην ἔτι
 Καὶ μύρον εἰς τὰ φύλλα της ὁ μαρασμὸς προσθέτει !

Ναί· εἰς αὐτὴν ὀφραίνομαι ἡδύτερον ἀκόμα,
 Τόσους ἀπόντας φίλους μου καὶ τόσους εἰς τὸ χῶμα. . .
 Ἐκαστον φέρει ἀνθος της ἐν ὄνομα· τὸ βρέχει
 Τῆς μνήμης δάκρυ ἅγιον καὶ μαρασμὸν δὲν ἔχει.
 Ἐν, ἐν φιλῶ τὰ ἄνθη της τὰ ὠχρῶντα ἤδη·
 Ὡ, πλέον, ἂν τὸ ὄμμα σας ποτὲ δὲν θὰ μὲ ἴδῃ,
 Ἄς ἀποθέσω εἰς αὐτὰ ἐπάνω τὴν ψυχὴν μου·
 Κρυμμένον θὰ μὲ εὔρετε εἰς τὴν ἐπιστολὴν μου !

(Κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 188. . .)

ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΠΑΡΑΣΧΟΣ